

Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. – Збірн. наук. праць. – Вип. 6. – Головн. Ред. С. І. Ковпик. – Кривий Ріг, 2015. – С. 9 – 18.

*О. А. Галич, доктор філол. наук, проф.,
професор кафедри української літератури
ДЗ “Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка”*

УДК 821.161.2 + 82 – 929 Шкляр

РОМАН “МАРУСЯ” В. ШКЛЯРА ЯК ПОЄДНАННЯ БІОГРАФІЇ З КВАЗІ-БІОГРАФІЄЮ

Героїня роману В. Шкляра Маруся постає як талановитий воєначальник, що бореться за незалежність України, незважаючи на численні перешкоди і труднощі, заради досягнення мети, за яку віддали життя її батько, брати, односельчани. Твір “Маруся” у тій частині, що стосується безпосередньо діяльності отамана, є цілком документальним, оскільки базується на мемуарних матеріалах і реальних фактах. Тут можна говорити про нього як про біографічний роман. Та ж сюжетна лінія, що пов’язує головну героїню з Мироном Гірняком, базується здебільшого на художньому вимислі й бурхливій фантазії автора. Тут можна впевнено говорити про квазі-біографію.

Ключові слова: документалістика, біографія, квазі-біографія, non-fiction, документ, факт.

Героиня романа В. Шкляра Маруся предстаєт как талантливый военачальник, который борется за независимость Украины, не смотря на многочисленные преграды и трудности, для достижения цели, за которую отдали жизнь ее отец, братья, односельчане. Произведение “Маруся” в той части, что касается непосредственной деятельности атамана, является вполне документальным, поскольку базируется на мемуарных материалах и реальных фактах. Здесь можно говорить о нем как о биографическом романе. Та же сюжетная линия, что связывает главную героиню с Мироном Гирняком, базируется преимущественно на художественном вымысле и бурной фантазии автора. Здесь можно уверенно говорить о квази-биографии.

Ключевые слова: документалистика, биография, квази-биография, non-fiction, документ, факт.

The heroine of the novel by V. Shkliar Marusya appears as a talented military leader, fighting for the independence of Ukraine, despite many obstacles and difficulties to achieve the purpose because of which her father, brothers, village fellows sacrificed their lives. The novel "Marusya" in that part which relates directly the chieftain activities are fully documented, because it is based on the memoir materials and real facts. Here you can talk about it as a biographical novel. The same story line that connects the main character and Myron Girnyak, is based mostly on fiction and author's fantasy. You can definitely speak about quasi-biography.

Key words: documentary, biography, quasi-biography, non-fiction, document, fact.

У 2014 році побачив світ новий роман В. Шкляра "Маруся", головним героєм якого є Олександра Соколовська, один із ватажків повстанського руху на Правобережжі України, що увійшла в історію під іменем Маруся. За свідченням української версії Вікіпедії, *"Олександра Соколовська, відома під повстанським псевдо Маруся (1894 – 1919), повстанський отаман, за фахом учителя. З березня 1919 в повстанському загоні на Радомищині, який очолювали брати Соколовські – Олекса, згодом Василь, а після їхньої загибелі – сама Маруся (з червня). Загін нараховував 300 кіннотників і 700 піхотинців. У серпні 1919 діяв спільно з командуванням I Галицького корпусу. У вересні загін був розбитий і інтернований полком угорців (у складі 58 радянської дивізії), які важко поранену Соколовську замучили до смерті"* [Олександра]. Тобто, Марусі було 25 років. За іншими свідченнями вона народилася 1902 року і їй було лише 17 років. Цієї версії дотримується й автор роману.

Розглядати твір В. Шкляра як біографічний у прямому розумінні значення цього терміну не можна. Адже попри те, що автор зібрав чимало документальних свідчень про свою героїню, все ж цього недостатньо, щоб описані письменником події і факти з життя та діяльності Марусі вважалися справжніми. Тут є чимало авторського домислу й вимислу, а окремі сцени виглядають як чиста фантазія автора, котрий будує їх за законами художньої літератури, у відповідності з власним задумом і продуманою ним логікою розвитку характеру героїні. Сам письменник не приховує того, що навколо його героїні народилося чимало легенд,

а постать Марусі міфологізувалася в народній пам'яті: *“Оскільки ти стала легендарною ще за життя, то не дивно, що й про твою смерть народилося багато легенд. Таємниця завжди породжує міфи. Та найдужче вражає те, що перекази про Марусю досі живуть у нашому, здавалося б, непритомному народі”* [Шкляр 2014:309].

Основна сюжетна лінія роману будується навколо головної героїні Олександри Соколовської. Паралельно розвивається друга сюжетна лінія, що пов'язана з коханим Марусі, вояком галицької армії Мироном Гірняком. Матеріали в Інтернеті називають інше ім'я нареченого Марусі – Оверка Куравського, з яким нібито Маруся потрапила в полон поблизу Житомира, і обидва вони були розстріляні. *“Однак, як стверджують дослідники діяльності отаманів Соколовських, історичні документи підтверджують інше: Оверко Куравський загинув пізніше – навесні 1925 р, під час таємного повернення на Україну”* [Отаман]. Подібне розходження свідчить, що роман є більшою мірою художнім, аніж документальним, автор сам добирає імена для своїх героїв і вишиковував власну версію життя Марусі.

Часовий проміжок твору невеликий: всього кілька місяців життя повстанського отамана Марусі. Проте в проспекціях і ретроспекціях художній час роману охоплює ледве не все двадцяте століття і частково переходить у наші дні. Цей час постає дискретним: між окремими епізодами та сценами наявні суттєві часові провали. Так, після розділу “Квітень 1937-го” слідує розділ “Вересень 1964-го”, за ним – “Грудень 1988-го”. І лише після цього автор повертається в другу половину 1919 року, час, коли відбувалися головні події твору. Закінчується роман “Авторською післямовою”, у якій автор наводить свідчення очевидців, мемуарні матеріали, гіпотези, які відтворюють можливі версії завершення історії життя Олександри Соколовської. Автор поділяє позиції тих, хто вважає, що Маруся не загинула в 1919 році, а виїхала за кордон, і, змінивши прізвище, дожила до другої половини ХХ ст. Уже в розділі “Квітень 1937-го”, який є своєрідним зачином роману, міститься натяк на це. Автор описує

дивовижну подію, що сталася в рідному селі Марусі Горбулеві на Житомирщині: *“Заговорила німа Явдоха Соколовська. Сімнадцять літ ніхто не чув од неї ні слова, Явдосі відібрало мову ще у двадцятomu після того, як зарубали її чоловіка, горбулівського дяка Тимофія Соколовського”* [Шкляр 2014:5]. Перед смертю мати Марусі знову заговорила й на сповіді священику отцю Терентію сповістила, що її донька жива.

Наступний розділ “Вересень 1964-го” підтверджує версію про те, що життєвий шлях Марусі не закінчився в 1919 чи 1920 роках. Її родичі знали, що вона жива, але, звичайно, приховували це не лише від влади, але й від сусідів й односельців. Не дивно, що до племінника Олександри Соколовської, старого інваліда, колишнього в’язня Гулагу Євгена Васильовича у вересні 1964 року приїздили працівники радянських спецслужб, щоб дізнатися, чи не від Марусі він одержав лист із закордону. Про це ж натякає онучці Марусі Лідії Євгенівні якийсь її землячок безликий Іван Іванович у 1988 році.

Роман має дві головні достатньо розгорнуті сюжетні лінії, одна з яких – це історія життя легендарної Марусі (вона більше спирається на документальні джерела), а друга – її коханого Мирона (тут автор дає волю художньому домислу і вимислу, фантазії). Час від часу обидві сюжетні лінії у творі В. Шкляра переплітаються. Знайомство з Марусею, а отже зав’язка роману, розпочинається зі сцени, що описує зустріч галичан біля Покровської церкви в селі Вереси з почетом отамана Соколовського, з яким вони планували узгодити спільні дії: *“Спершу вони (галичани. – О.Г.) побачили хмару куряви, яка швидко наближалася в їхній бік, а потім з тієї хмари вихопилося кільканадцять вершників. Це був добре виряджений почет отамана Соколовського, якого вони виглядали, і попереду, видно, їхав сам отаман – білий кінь, відкинувши голову набік, ішов такою легкою граційною риссю, що вершник то виринав, то наче тонув за його гривною. Щоправда і верхівець той був невеличкий, – як на отамана, зовсім дрібний, – а те, що вони побачили ще через хвилю, ошелешило не тільки поручника Гірняка”* [Шкляр 2014:21].

Галичан збентежив не лише кінь, срібний жеребець-араб, а *“їх вершник на тому коні, ... дівчина із золотою косою, що спадала на ліве плече з-під козацької смушевої шапки. Зодягнута була як парубок – полотняні штани, шевронові чобітки з острогами, туга домоткана сорочина, підперезана шкіряним паском, на якому щільно сиділа кобура з револьвером. За плечима у дівчини був короткий австрійський карабін, ремінець якого навхрест оперізував її спереду якраз поміж тими пружкими пагорками, які теж видавали її статъ”* [Шкляр 2014:21 – 22]. Курінний галицького війська спробував угадати, хто є отаманом Соколовським, у відповідь почув слова дівчини: *“Я за отамана!”* [Шкляр 2014:22].

Всі присутні втупилися в неї, *“заново побачили це зовсім юне обличчя – вилицювате, з легким ластовинням на прямому носі, з повними вустами, під кутиком яких темніла родимка-мушка. Її синьо-сірі очі мали східну подобу через широкі, виразно окреслені вилиці. Дівчина зіскочила з коня, і тепер було видно, що вона невеличкого зросту, зате дуже струнка – либонь, інстинктивно тяглася вгору, щоб здатися вищою”* [Шкляр 2014:22 – 23]. Вершниця назвалася Марусею, галичани звернули увагу, що *“вона трішки не вимовляла літеру “р” і від того здавалася майже підлітком”* [Шкляр 2014:23].

Присутній на церемонії зустрічі Мирон Гірняк одразу ж закохався в Марусю. З цього моменту події в романі В. Шкляра стрімко розгортаються, хоча часом, щоб сповільнити їхній біг, автор удається до ретроспекцій. Зокрема, в них він докладно розповідає про родину Олександри Соколовської, смерть її братів, кожний із яких був повстанським отаманом.

Уже під час першої зустрічі з галичанами Маруся вразила їх могутністю свого повстанського загону. На підтримку галицького війська вона виділила триста кінних і сімсот піших вояків. А ще додала, що має кулемети й артилерію. Старшин втішив той факт, що на їхню підтримку буде триста кінних бійців, але скепсис викликали піші вояки, які *“важко надавалися до “кооперації” з регулярними частинами”* [Шкляр 2014:34]. У відповідь почули: *“Ви ще не знаєте нашу піхоту, – сказала Маруся. – Мої козаки, як роззуються, то біжать собачою*

риссю так само швидко, як коні. А хто не встигає, той хапається за стремено верхівця і мчить поряд із ним” [Шкляр 2014:34]. Побачивши недовіру в очах старшин, Маруся додала: “У нас є козак, який воює тільки босий.

– Характерник? – спитав Данило Бізаниц.

– Чаклун, – сказала Маруся, і в її погляді промайнув такий дивний полиск, наче вона й сама була чаклункою” [Шкляр 2014:34].

Молодий галичанин уже під час цієї першої зустрічі з Марусею остаточно робить для себе висновок, що вона його доля. Уважно вдивляючись в обличчя дівчини, він звертає увагу на золоту косу дівчини, веснянки на її лиці, родимку і магічний блиск очей. Мирон розуміє, що цей блиск не є чаклунським, хоча казали, що ніби Маруся є характерницею, тобто має надприродні здібності: *“Тільки молоде весняне сонце могло подарувати таку золоту косу. І веснянки, і родимку над кутиком уст, і магічний блиск очей. Не чаклунський, а синьо-гарячий тривожний блиск” [Шкляр 2014:36].*

Наступного разу Мирон побачив Марусю під час бою, її несподівана поява на чолі повстанців допомогла галичанам уникнути розгрому. Дівчина була далеко від поручника, але він фізично відчував її присутність, милувався зовнішністю. Втретє Мирон мав змогу милуватися Марусею під час наступу на Київ: *“Попереду летіла Маруся, Маруся, Маруся! – червоний шлик розвівався за нею, білий кінь під дощем набрав кольору темного срібла” [Шкляр 2014:61].*

В. Шкляр, творячи образ безстрашної героїні, наголошує: *“Чого-чого, а шаблі Маруся не брала до рук – чи заважка була для неї біла козацька зброя, чи, може, з якої іншої причини, але й у кіннотній атаці головними для неї були карабін і наган. Уміла тримати дистанцію з ворогом більшу за розмах шаблі чи списа, а стріляла що з карабіна, що з револьвера краще за багатьох козаків, хоч козачня в Марусі була добірна, особливо ця горбулівська сотня...” [Шкляр 2014:62].*

Кохання двох молодих людей в умовах війни в сюжеті роману розвивається стрімко, хоча зовні здається, що воно не є головним у розвитку подій.

Розповідаючи Миронові, чому вона вчора наважилася з ним на близькість, Маруся сказала: *“Учора я подумала, що може так вийти... що нас не стане. Чи, може, когось із нас. І гріхом буде не те, що ми поєднаємося. Гріх буде в тому, що цього не станеться.*

– Ми проживемо сто років, – сказав він.

– Ні, я знаю. Що мій вік недовгий. І ти це знаєш. Тому я хочу кохати.

– Чому ти обрала мене?

– Хіба я знаю? Це доля, – сказала вона.

Він узяв її обличчя у свої долоні і глибоко подивився Марусі в очі.

– Тоді будь мені нареченою.

– Чому нареченою? Ми будемо чоловіком і жінкою. Навіть тоді, коли будемо далеко одне від одного” [Шкляр 2014:97 – 98].

Цей діалог зайвий раз потверджує рішучий характер Марусі, яка, спровокувавши падіння у воду, пришвидшила зізнання в коханні з боку Мирона, який, можливо, так би й не наважився в умовах війни заговорити з нею про свої почуття.

Значна частина роману, що базується на реальних історичних подіях, присвячена викладу обставин участі галичан у звільненні Києва від більшовиків, ситуативними союзниками українців у цій операції виявилися білогвардійці Денікіна. Проте саме цей фрагмент роману найбільш відходить від основних сюжетних ліній, в який задіяні Маруся і Мирон. Відомо, що повстанців відсторонили від участі в операції, тому Маруся майже не з’являється в художній тканині роману (є лише епізод її тріумфальної появи на Бессарабському ринку в Києві), а Мирон є теж епізодичним персонажем, якому відводиться другорядна роль у розвитку сюжету цього фрагменту.

В останній день серпня 1919 року галицьке військо увійшло до Києва, майже одночасно до міста увійшли через Дарницю денікінці. Куреневі Станіміра було доручено охороняти міську думу та поштамт. В думі галичан зустрів голова міської управи Рябцев, постать явно історична. Це був *“схвильований лисий*

чоловік, схожий на хорового диригента, – він весь час тримав зігнуті в ліктях руки перед собою” [Шкляр 2014:116]. Улесливо зустрівши Станіміра, він таку ж запопадливість проявив перед денікінським керівництвом, яке невдовзі також з’явилося в думі.

Однак галичани в Києві довго не затрималися, місто всупереч домовленостям перейшло під контроль денікінців. У полон потрапила значна частина галицького війська, яке так і не отримало наказу застосувати проти денікінців зброю. Серед полонених опинився й коханий Марусі Мирон Гірняк. Ось тут їхні сюжетні лінії знову починають перетинатися. *“Бранців тримали за колючим дротом, проте режим був не з гірших – вони вільно пересувалися табором, у будні ходили на різні роботи під охороною кількох конвоїрів, од яких неважко було й утекти. Але ніхто не знав, куди утікати”* [Шкляр 2014:158]. Доля Мирона виявилася більш суворою: *“Мирона зачинили окремо від усіх у якомусь хлівчику з маленьким, як долоня, віконцем і зодягли на нього старезні іржаві пута, що їх, мабуть, носив ще Кармелюк. Чи, може, вони тут zostалися від якогось столітнього варнака, що, бідний, помер у неволі, бо таких кайданів Мирон ще не бачив. Товстелезний ланцюг, масивне обіддя, залізна колодка, замок у якій відчинявся більшим ключем, ніж кийська ратуша. У тих путах Мирон ледве пересував ногами”* [Шкляр 2014:158].

Марусі, переодягшись циганчуком, удалося визволити Мирона з денікінського полону. Від неї він дізнався про особливості воєнної ситуації в Україні. Галицьке військо опинилося між двох огнів: на півдні його атакують білі, на півночі – червоні. Мирон Гірняк дивується такій ситуації, на що Маруся каже: *“Українці мають два уряди. Наддніпрянський і галицький. Вони обидва сидять у Кам’яниці та гризуться між собою”* [Шкляр 2014:201].

Невдовзі після звільнення з полону долі Марусі й Мирона розійшлися. Останній повернувся до галицького війська і незабаром захворів на тиф, який викосив значну частину галицького війська. Маруся продовжила свою боротьбу на чолі повстанського загону.

Хворому Мирону привиділося, що він разом з татом, який давно загинув, сидять на дроговизькому кладовищі й розмовляють. Синові здавалося дивним, що його *“тато загинув, а тепер ось явився живий і розповідає про свою смерть. Та потім Мирон здогадався. Що це не тато прийшов з того світу, а навпаки, він, Мирон, одійшов у засвіти, де вони не могли розминутися”* [Шкляр 2014:269]. Змучений тифом герой вирішив, що він помер, а тому марення сприйняв за реальність. Хоча з уст батька він почув обнадійливе: *“А тепер іди.*

– Нам з тобою не по дорозі, – сказав батько. – Ти ще живий. Ти, синку, ще сі видряпаєш...” [Шкляр 2014:171].

Миронові дуже хотілося ще раз побачитися з Марусею, щоб передати їй свій заповіт. Йому здавалося, що його душа буде спокійною, якщо Маруся поїде на Львівщину до його мами Марії Гірняк і перебуде в неї складні часи. У маренні Миронові здавалося, що він наяву бачить свою кохану. Йому здавалося дивним, *“що в темряві він виразно бачив її обличчя, бачив родимку над кутком вуст, бачив, як тривожно блищать її очі. Його взяв острах, що вона зараз піде й він знов не встигне сказати їй те, що носив у собі давно”* [Шкляр 2014:272].

Маруся й справді з'явилася в Зозулинцях, де знаходився 2-й курінь 8-ї Самбірської бригади, у складі якого воював Мирон Гірняк. Там від Осипа Станіміра дізналася, що поручник Гірняк, якого вона розшукує, знаходиться в шпиталі. Сотник Станімір не радив Марусі йти до шпиталю, бо це дуже небезпечно, й вона може не впізнати свого коханого. Проте Маруся не зважила на його застереження: *“... Вона зайшла до приміщення, де лежали хворі. Це була обитель самої смерті. У темній величезній коморі Маруся не побачила жодного ліжка, напівживі подобі людей лежали покотом на долівці, застеленій соломкою, що від сирості й нечистот стала перегноєм. Не було чим дихнути: змішаний сморід блювотини, поту й сечі завис над хмарою випарів”* [Шкляр 2014:276].

Від лікаря Маруся дізналася про смерть коханого. Однак він виявився живим, незадовго до приїзду Марусі хворий Мирон покинув шпиталь і ледве рухаючись поплився до Зозулинець, де знаходився його підрозділ. *“Маруся*

минаючи полями Самгородок, мчала на сірому до Попільні, а він, ледь переставляючи ноги (ніби заново вчився ходити), дибав через те містечко на Зозулинці. Позаминулої ночі, вловивши момент, коли нікого не було в передсінку, Мирон непомітно вибрався з обителі смерті, щоб справити давній намір – або дістатися до свого куреня, або віддати Богові душу під голим небом” [Шкляр 2014:279].

Невдовзі Маруся потрапляє в полон до червоних. Звідти вона тікає на своєму коневі на кличку Сірій.

Закінчується роман сценою на березі Дністра. Маруся й віддані їй люди (всього п'ятеро) вирішили в складних умовах після розгрому українського війська покинути рідну землю, перебравшись на румунську територію, зробивши розв'язку цієї сюжетної лінії відкритою. Також відкритою залишається доля Мирона: виживе він від тифу чи помре. Автор все це залишає на розсуд читачів.

“Я не прощаюся з тобою, – напише автор у післямові. – Ти помахала мені тонкою рукою з високої кручі Дністра на знак повернення, а не прощання. Але сьогодні ніхто не скаже, де погасла твоя зоря, хоча її світло досі лине до нас. Твоя смерть не зафіксована в жодних документах і не засвідчена жодним очевидцем, котрий би з упевненістю сказав, коли і за яких обставин це сталося. Навіть авторитетні історичні дослідження та мемуарні видання несуть у собі прикрі суперечності щодо завершення твого героїчного шляху” [Шкляр 2014:308].

Олександра Соколовська у В. Шкляра постає як талановитий воєначальник, що бореться за незалежність України, незважаючи на численні перешкоди і труднощі, заради досягнення мети, за яку віддали життя її батько, брати, односельчани. Твір “Маруся” у тій частині, що стосується безпосередньо діяльності отамана, є більш документальним, оскільки базується на мемуарних матеріалах і реальних фактах. Тут можна говорити про нього як біографічний роман. Та ж сюжетна лінія, що пов'язує головну героїню Мироном Гірняком, базується здебільшого на художньому вимислі й бурхливій фантазії автора. Тут можна впевнено говорити про квазі-біографію.

Все це потребує подальшого ретельного осмислення літературознавцями й наполегливого вивчення.

БІБЛІОГРАФІЯ

Олександра – Олександра Соколовська [Електронний ресурс]: Режим доступу:

Отаман – Отаман Маруся [Електронний ресурс]: Режим доступу: Hyperlink
“<http://www.zhinka-online.com.ua/ukrajinska-zhinka/vidomi-ukrajinki/153-otaman-marusia.html>”

Шкляр 2014 – Шкляр В. Маруся : роман / Василь Шкляр. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. – 320 с.